

On dokuzuncu yüzyılın peygamberane şairlerinden biri olarak Taras Şevçenko: Romantik milliyetçilik, kolektif hafıza ve Ukrayna milli kimliğinin inşası

Hasan Aksakal*

Öz

Bu makale, Taras Şevçenko'yu (1814–1861) Ukrayna edebiyatının kurucu ismi veya modern kültürel kimliğin sembolü olarak değerlendirmekle yetinmeyip onu aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl romantik milliyetçiliğinin en özgün ve “peygamberane” figürlerinden biri olarak ele almaktadır. Şevçenko'nun çocukluk yıllarından itibaren deneyimlediği serflik, yoksulluk, aile kaybı ve toplumsal aşağılanma onun poetikasının zeminini oluşturan “acı ontolojisi”ni şekillendirmiş, ömrünün son on beş yılına denk düşen sürgün döneminin ağır koşulları ise şiirini bireysel lirizmin ötesine taşıyarak toplumsal tanıklığın ve maşeri vicdanın sesine dönüştürmüştür. Bu çerçevede, makale, Şevçenko'nun hürriyet, adalet, kader, esaret, kefare, diriliş ve isyan temalarını hem politik hem teolojik bir çerçevede nasıl işlediğini gösterirken, onun romantik estetiği halkın tarihsel yaraları üzerinden kurduğunu savunmaktadır. Çalışma, Şevçenko'nun poetik-politik vizyonunu Mickiewicz, Petöfi, Solomos, Botev, Namık Kemal ve diğer romantik milliyetçi şairlerle karşılaştırarak, onu sıradan bir milli şair konumundan çıkarıp Orta ve Doğu Avrupa'nın toplumsal kimlik kavrayışını dönüştüren ulus inşa edici bir kültürel mimar olarak konumlandırır. Bu karşılaştırmalı bağlam, Şevçenko'nun hem Romantizmin bireyci estetik kalıplarını aşarak halkın sesiyle konuştuğunu hem de Ukraynacayı politik bir dirilişin aracı haline getirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak bu makale, Şevçenko'nun şiirinin Ukrayna toplumsal hafızasında benzersiz bir yer edindiğini; sürgünü, dili, acıyı ve umut ilkesini kolektif bir kimlik formuna dönüştürdüğünü; modern Ukrayna'nın politik tahayyülünü bugün dahi belirleyen bir “peygamber-şair” mirasına sahip olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar kelimeler: Taras Şevçenko, romantik milliyetçilik, toplumsal hafıza, Ukrayna edebiyatı, sürgün şiiri

Taras Shevchenko as a prophetic poet of the nineteenth century: Romantic nationalism, collective memory, and the making of Ukrainian national identity

Abstract

This article approaches Taras Shevchenko (1814–1861) not merely as the founding figure of Ukrainian literature or as the emblem of modern cultural identity, but also as one of the most distinctive and “prophetic” voices of nineteenth-century Romantic nationalism. The serfdom, poverty, familial loss, and social humiliation Shevchenko experienced from childhood onward shaped the “ontology of suffering” that grounds his poetics, while the harsh conditions of the exile that consumed the final fifteen years of his life pushed his poetry beyond individual lyricism, transforming it into the voice of collective testimony and moral conscience. In this framework, the article demonstrates how Shevchenko treats the themes of freedom, justice, fate, bondage, atonement, resurrection, and revolt within both political and theological registers, arguing that his Romantic aesthetic is constructed upon the historical wounds of his people. By comparing Shevchenko's poetic-political vision with that of Mickiewicz, Petöfi, Solomos, Botev, Namık Kemal, and other Romantic nationalist poets, the study moves him beyond the position of an ordinary national bard and situates him instead as a nation-building cultural architect who reshaped the very conception of social identity in Central and Eastern Europe. This

* Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: hasan.aksakal@izu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5602-0164

comparative framework reveals that Shevchenko not only transcended the individualist aesthetic patterns of Romanticism by speaking in the voice of the people, but also transformed Ukrainian into an instrument of political regeneration. In conclusion, the article contends that Shevchenko's poetry occupies a singular place in Ukraine's social memory; that his exile, language, suffering, and principle of hope were collectively transfigured into a form of national identity; and that he bequeathed a "prophet-poet" legacy that continues to shape modern Ukraine's political imagination to this day.

Keywords: Taras Shevchenko, romantic nationalism, social memory, Ukrainian literature, exile poetry

Giriş

Bu makale, Taras Şevçenko'yu (1814–1861) hem Ukrayna edebiyatının kurucu figürü ya da modern milli kültürün uyanışın simgesi hem de on dokuzuncu yüzyıl romantik milliyetçiliğinin en özgün, en keskin ve en “peygamberane” seslerinden biri olarak değerlendirmeyi amaçlıyor. Şevçenko, çağdaşı şairler arasında şiirsel ustalığıyla, kurduğu metafizik-politik tahayyülün radikalliğiyle, halkının acılarını kolektif bir özgürleşme programa dönüştüren poetik enerjisiyle ve Ukrayna'nın milli kimliğini temellendiren “duygulanım rejimleri” üretmesiyle ön plana çıkmış bir sanatçıdır. Şevçenko'nun şiirlerinin kamusal dolaşıma soktuğu hürriyet, esaret, halk, adalet, kader, günah, diriliş ve dayanışma gibi kavramları, onun bağımsızlık peşindeki milliyetçi söylemini hem teolojik hem politik bir çerçevede nasıl kurduğunu açıkça göstermektedir ve bu vizyoner kurucu rolü onun Ukrayna kültür tarihinde niçin “yerine başka bir figürün konulamayacağı ölçüde” eşsiz kabul edildiğini anlamamızı sağlamaktadır.

Şevçenko'nun Ukrayna için bu muazzam etkideki kurucu –“peygamberane”– rolünden hareketle, onu Rus ve Ukraynalı öncülleri ya da çağdaşlarıyla (örneğin Puşkin, Gogol, Kuliş) değil, çok daha geniş bir çerçevede Doğu, Orta ve Batı Avrupa romantik-milliyetçi şairler kuşağıyla karşılaştırmayı hedefleyebiliriz: Walter Scott ve Lord Byron'dan Adam Mickiewicz ve Dionysios Solomos'a; Sándor Petöfi'den Namık Kemal'e kadar geniş bir yelpazede Şevçenko'nun poetik-politik alışverişlerini, ayrışmalarını ve özgünlüğünü tahlil etmek hem yok denecek ölçüdeki Türkçe literatüre katkı sağlayacak hem de onu doğru şekilde konumlandıracaktır. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, Şevçenko'nun hem en geniş bağlamıyla Avrupa Romantizmine nasıl eklemlendiğini hem de onu kimi bakımlardan aşarak, köleleştirilmiş bir halkın tarihsel bilincini kuran toplumunun muhayyilesinde bir peygamber-şair figürüne nasıl dönüştüğünü anlamayı mümkün kılacaktır. Byron'ın aristokratik-heroik isyanından, Mickiewicz'in Mesihçi kozmolojisinden, Petöfi'nin devrimci coşkusundan ve Namık Kemal'in anayasal hürriyet idealizminden farklı olarak Şevçenko'nun poetik öznesi “milletin içindeki yaranın sesi” olarak belirmiş olmasının yankıları metnin ilerleyen kısımlarında detaylıca işlenecektir.

Metodolojik olarak çalışma, karşılaştırmalı edebiyat, entelektüel tarih, milliyetçilik teorileri, kültürel hafıza çalışmaları, duygulanım teorisi ve teolojik-politik analiz arasında kesişen disiplinlerarası bir çerçeveyi benimsemektedir. Şevçenko'nun neredeyse tamamı ilk kez Türkçeye çevrilen eserleri yakın okuma yöntemiyle analiz edilmektedir. Bu metinlerdeki alegorik yapı, kehanet retorisi, toplumsal yas figürleri, kölelik-özgürlük diyalektiği ve milletin kaderi temaları, Şevçenko'nun şiirinin Ukraynalılar için bir “milli anlatı” niteliği taşıdığını göstermektedir.

Çalışmanın ana hipotezi şu şekilde formüle edilebilir: Şevçenko, on dokuzuncu yüzyıl romantik geleneği içinde milli şair figürünün en yoğunlaşmış ve en peygamberane formunu temsil etmiştir; onun şiirleri, Ukrayna halkının hissi-anlatı mimarisinin hem kaynağı hem de normatif ufkunu belirlemiştir. Bu bağlamda üç temel argüman öne sürülebilir: Birincisi, Şevçenko'nun romantizmi pasif bir duygusallık değil, esaret altındaki halkların tarihsel tecrübesinden türeyen aktif bir politik-teolojik enerjinin ifadesidir. Byron'ın soylu ve yalnız kahramanının aksine, Şevçenko'nun öznesi yoksul köylü kitlelerin manevi sürgünüdür. İkincisi, Şevçenko'nun milli kültür anlayışı, folklorun naif idealizasyonu değil, köylü

yaşamının yaraları, bedenin ve emeğin acısı, kolektif günahın şiddeti ve köleliğin tanıklığıyla yoğrulmuş bir acı ontolojisidir. Bu anlamda Şevçenko, Romantizmi idealist bir yükseliş değil, halkın acısıyla sınanan bir tarihsel gerçeklik olarak yeniden inşa etmektedir. Üçüncüsü, Şevçenko’da peygamberane jest yalnızca poetik bir metafor değil, kolektif ahlakı ve politik mücadeleyi iç içe temellendirip birlikte kuran fiili bir tavidir.

Kapsam bakımından bu mütevazı yazı, Şevçenko’nun tüm şiir külliyatını tüketmeyi hedeflemeyip; odağına, milli romantizm bağlamında açıklayıcı kapasitesi yüksek görülen sürgün, kölelik (serflik), milli kader, diriliş, isyan ve toplumsal hafıza temalarını en yoğun biçimde işlediği şiirleri almaktadır. Bu sınırlılık elbette bilinçli bir tercihtir, çünkü Şevçenko’nun Ukrayna halkı için neden böylesine kurucu bir figür olduğunu göstermek için en etkili metinler, onun dini, politik ve toplumsal temaları işlediği şiirleridir.

1. Şevçenko’nun peygamberane poetikasının temelleri: Esaret, tanıklık, umut

Taras Şevçenko’nun poetik evreni, estetik oyunlarla ya da naif bireysel romantizmle uğraşamayacak kadar acı yüklü bir toplumsal tanıklığın, matem ve kefaretin toplamından oluşmuştur. Şair, henüz çocuk yaşta serflikin –toprağa bağlı köleliğinin– hakikatine uyanır; annesinin yoksulluk nedeniyle erken yaşta ölümü, babasının ağır çalışma koşulları ve kendi köylü kaderi, yirmili yaşlarına değin sürekli efendilerinin şiddetine maruz kalarak geçen ilk gençliği, ileride tüm Ukrayna’nın yazgısına dönüşecek kişisel bir “acı ontolojisi”nin ilk katmanlarını teşkil etmiştir (Zaitsev, 1988, s. 1-38). Mucizevi tesadüflerle keşfedilen resim yeteneği ve hamiliğini üstlenen bir sanatçı sayesinde St. Petersburg’taki Emperyal Güzel Sanatlar Akademisinde eğitim görür. Bu sırada 2500 rubleye hamisi sayesinde efendisinden azad edilerek özgürleştirilen Taras Şevçenko, 1844-47 arasında Rutenya-Ukrayna coğrafyasının fiziki ve beşeri coğrafyasını daha derinlikli bir şekilde tanıyacağı uzun seyahatler gerçekleştirir (Zaitsev, 1988, s. 77-135; özlü bir anlatım için, bkz. Antokhii, Darewych, Stech, Struk, 2004). 1847’de bir yeraltı örgütüne üyeliği nedeniyle hakkında çıkan sürgün kararı, Orta Asya’da, Orenburg ve Aral steplerinde geçen on yıllık mahkûmiyet, askerlik adı altında uygulanan bir tür “vicdan hapsi” ve Çarlık tarafından tavizsiz bir biçimde getirilen yazı yazma yasağı, Şevçenko’nun poetikasını hem tematik hem de ontolojik olarak belirlemiştir (Grabowicz, 2014, s. 426-27). Onun kaderi şiir yazan bir bireyden çok daha fazlasını yapmak, yani hem esir alınmış hem sürgün edilmiş bir halkın vicdanının sesini dünyaya duyurmaktadır. Şevçenko’nun “Bir Sürgün Şiiri”nde (2025, s. 60-63) dile getirdiği şu mısralar bu dönüşümün özünü ortaya koyar:

Uzak diyarlarda esarete
Söz yoktur,
Gözyaşı bile yoktur—
Yalnızca bir hiçlik vardır.

Ne gökte Tanrı görünür,
Ne konuşacak bir insan;
Ne de yaşama isteği...

Yine de yaşamalısın!
Yaşamalıyım! Yaşamalıyım elbet!
Peki ama neden?

Ruhumu kaybetmeyeyim diye mi?
Benim ruhum
bunca acıya değmez ki!

Peki neden yaşamalıyım hâlâ,
Bu dünyada,
Bu zincirleri sürüyerek
Hapishanemin içinde?

Belki bir gün
Kendi Ukraynamı yeniden görürüm diye.

Yine dökerim

Hüzünlü sözlerimi
Yeşil korulara, geniş çayırlara.

Benim bir ailem yok
Ukrayna’da—
Ama oradaki insanlar
Bunlardan bambaşkadır.

Yeniden yürümek isterim
O aydınlık köylerin arasında,
Dnipro kıyılarında
Hüzünlü ve yumuşak düşüncelerimi
Türkü gibi söylemek isterim.

Tanrı merhamet etsin,
Bana yaşamak nasip etsin de
Bir kez daha görebileyim
O yeşil çayırları,
O ata mezarlarını.

Eğer bunu bana vermeyeceksen—
O zaman gözyaşlarımı taşı
Ukrayna’ya, Tanrım.
Çünkü
Ben onun uğruna ölüyorum.

Belki o zaman
Yabancı toprağı
Bana daha hafif gelir;
Arada bir Ukrayna’da
Benden söz edildiğinde...

Buradaki “çalınmış hayat” teması, romantik bireysel kırılganlıklara ilişkin kişisel bir ağıt değil, zincire vurulmuş politik bir mahkûmun Ukrayna’nın kaderiyle kendi kaderini bütünleştirerek tayin etme iradesidir. Şairin sürgünde kaybettiği şey ömür değil, milletin zamanı, yani bir halkın kendisini yaratıp var kılma imkânıdır. Bu nedenle Şevçenko’nun poetikası, Romantik Çağın Batı Avrupa’daki temsilcilerinde çokça gördüğümüz ben-merkezci lirizmini aşarak, halkının çektiği acıları tarihsel bir misyona, politik bir programa dönüştürmektedir. Tam da bu noktada Şevçenko’nun şiiri “peygamberane” bir nitelik kazanır. Onun görevi yalnızca geçmişi hatırlamak veya güncele dair ağıt yakmak değil, halkının yüzüne hakikatin aynasını tutarak onlar için özgürlük ufkunu açmak ve reformcu taleplerle toplumsal ilerlemeyi mümkün kılmaktır. Öyle ki, Şevçenko’nun bugün de en önemli eserlerinin başında sayılan “Ölülere, Dirilere ve Doğacaklara”da seslenişi (2025, s. 93-94) bir peygamber uyarısının çarpıcılığına ulaşmaktadır:

Uyanın, siz “hakka karşı” duranlar,
Herod’un çocukları!
Bakın şu sakın Eden’e—
Kendi Ukrayna’nıza—
Ona merhametle sarılın,
Yıkıntılarındaki kudretini görün.

Kırın zincirlerinizi,
Kardeşliğe katılın.
Yabancı ellerde aramayın
Olmayan şeyleri;
Ne göklerde olsun gözünüz,
Ne de başkasının tarlasında.

Bu çağrı, Yahudi peygamber geleneğinin –özellikle Yeremya’nın– eleştirel tonunu romantik milliyetçiliğin tarihsel *pathos*u ile birleştirmektedir. Petöfi’nin halkçı cumhuriyetçiliği, Solomos’un Grek-Ortodoks yurtseverliği, Mickiewicz’in Slav Mesiyanizmi ve Namık Kemal’in hürriyetçi Osmanlıcılığı, Şevçenko’nun poetikasında çeşitli biçimlerde yankı bulsa da, onun sesi bu milli şairlerin hiçbirine tam olarak benzememektedir. Zira Şevçenko’nun şiirindeki acı ve öfke, melankoli ve isyan, mazlumluk ve kefare, onun poetikasında romantik bir metafor olmanın ötesinde, adeta tarihsel bir zorunluluktur; atıf yaptığı bilinç ve vicdan kesinlikle bireysel olan değil, milletin bilinci ve vicdanıdır.

Şevçenko’nun peygamberane söylemini buradan yükselterek halkına yalnızca geçmişte işlenen günahları hatırlatmakla kalmaz; bugünün ahlaki körlüğünü, korkaklığını, işbirlikçiliğini ve unutkanlığını da insanların yüzüne vurur (Doroshenko, 1936, s. 37-38). Fakat bu eleştirisini dini şiirlerinde belirginleşen bir küskünlüğe yahut nihilizme dönüştürmek, aksine bu hisleri daha büyük umutlara, diriliş ve özgürlük tahayyülüne bağlar. Onun şiiri, halkına bir yandan hayıflanma, bir yandan da şefkatle seslenen manevi bir rehberin sesine sahiptir.

2. Romantik politik hayalgücü ve Şevçenko’nun peygamberane konumu

Şevçenko’nun şiir evreni, on dokuzuncu yüzyıl romantik milliyetçiliklerinin ortak estetik mantığını paylaşmakla birlikte hiçbir zaman Avrupa romantizminin tipik bireyci ve aristokrat duyuş tarzıyla sınırlı değildir. Byron’ın melankolik kahramanının yalnızlığından, Walter Scott’un milli tarih içinde estetikleştirdiği şövalye figürlerinden, Puşkin’in İmparatorluğun estetik merkezine hitap eden rafine lirizmiyle kurduğu ilişki bile Şevçenko’da bambaşka bir düzleme taşınır. Onun şiirsel sesi, Romantizmin yüce ve yüksek hislerin bireyi değil, aşağı tabakalardan, dolayısıyla ezilmiş, mazlum kesimlerin “kolektif vicdanı” olarak şekillenir. Bu nedenle Şevçenko, milli şairler panteonunda yalnızca Ukrayna’nın kurucu figürü olduğu için değil, romantik milliyetçilik düşüncesinin etik-politik kapasitesini en uç noktaya taşıdığı için ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Grabowicz, 2014, s. 422).

Romantik estetiğin merkezindeki özgürlük tutkusu Şevçenko’da soyut bir idealdir; fakat bu ideal toplumsal yapı üzerinden şekillenir. Byron için özgürlük, bireysel bir isyan hareketinin içsel ateşi iken, Şevçenko’da özgürlük, bedensel acı, zulüm, sürgün, yoksulluk, yitirilen oğullar, zorba efendileri tarafından istismar edilen genç kızlar ve esaret zinciri altındaki anneler üzerine kurulmuş kolektif bir deneyimdir. Bu nedenle onun şiirinde özgürlük –tıpkı 1840’larda St. Petersburg’ta kısmen etkileşime girdiği Petraşevski Çevresi’nin reformcu entelektüelleri veya Herzen, Belinski, Çernişevski gibi devrimci demokratlarda görüldüğü üzere– yalnızca politik bir talep değil, aynı zamanda Tanrı’nın dünyadaki adaletinin (veya adaletsizliğinin) bir denek taşı olmuştur. “Vasiyetim” şiiri, romantik milliyetçiliğin tipik motiflerini taşımakla birlikte bunları metafizik bir hesaplaşmanın içine yerleştirir (Şevçenko, 2025, s. 27-29):

Ben öldüğümde—
Unutmayın—
Koyun beni sessiz bir mezara;
Bozkırın özgürce uzandığı,
Tatlı Ukrayna’nın
Yüreğime nakşolmuş toprağına.

Çayırların yeşil döşemesinin
Ortacığında
Görünsün Dnipro’nun suları,
Duyulsun gürleyişi—
Yüce bir kudretinki gibi.

Bir gün Ukrayna’nın suları
Denizlere doğru akarken

Düşmanın kanını da sürükler giderse—
İşte o zaman
Külümün durduğu yerde
Kalamam ben artık.

Çimenleri, tepeleri bırakır,
Uçarım;
Tanrı'nın tahtına çıkarım,
Orada yakarırım dualarımı;
Ama o ana dek
Tanrı'yı tanımam ben.

Ve siz—
Mezarımın çevresinde durduğunuzda,
Çabuk olun,
Yırtın zincirlerinizi!

Düşman kanıyla ıslanmış toprakta
Ancak o zaman doğacak
Sizin güzel özgürlüğünüz.

Ve o vakit filizlenecek
Büyük bir kardeşlik,
Yeni ve özgür bir aile.

İşte o zaman—
Şanlı özgürlüğünüzün içinde—
Arada bir, nazikçe,
İnce bir sevgiyle
Benden de söz edin.

Burada Şevçenko Ukrayna'nın özgürlüğünü hayal ederken Rus-karşıtı milli hıncın gazabıyla anavatanına sevdasının yumuşak yüzünü ustaca birbirine bağlar, bununla da yetinmeyip özgürlüğe kavuşulacak günleri yaşayanlarla beraber ölümlerin de duyacağı bir huzurla ilişkilendirir. Bu, romantizmin tipik milli kurtuluş söylemlerinin ötesine geçer ve Namık Kemalden Mehmet Akife uzanan Türk milli şairliğindeki özelliğe erişerek özgürlük hem tarihsel hem eskatolojik bir zorunluluk kazanır.

Walter Scott'un *Waverley* romanlarında temsil edilen tarihsel nostalji, geçmişle kurulan bir estetik süreklilik duygusu üretmeye hizmet etmiştir. Şevçenko ise nostaljiyi bir duygulanım rejimi olmaktan çıkarıp kolektif vicdana dönüştürmüştür; bir başka ifadeyle, kayıp olanın hatırlanmasını değil, kaybedilmiş olanın iade edilmesi gerektiğini savunur. Scott'un şiirsel gerçekliği zamanın masalsı dokusunda pastoral-doğal aşk motifleri eşliğinde ilerlerken, Şevçenko için zaman gerçek anlamıyla dindirilememiş bir yaradır. Milli tarihsel anlatılarının en bilindik örneklerinden biri olan "Haidamaky"de de, "Taras'ın Gecesi"nde de Polonyalıların zulmüne karşı duran Kossak isyanı, Scott'un ortaçağ romantizmine benzer bir kahramanlık tasviri gibi başlıyor görünse de, hemen ardından tarihsel travmanın, unutkanlığın getirisi olarak köleleşmenin ve geçmişle yüzleşme mecburiyetinin ağırlığıyla yüklü ağıda dönüşür. Burada tarihin estetik açıdan yüceltilmesi değil, tarihsel acının kolektif hafızada yeniden işlenmesi ve genç nesillere hatırlatılması esastır (Grabowicz, 2014, s. 429-30).

Byron ile karşılaştırıldığında, Şevçenko'nun sesi çok daha dünyevi, fakat aynı zamanda daha teleolojik bir yoğunluk taşır. Byron'ın Asi Doğu despotizmine karşı kahramanca tavrı Yunan bağımsızlığında somutlaşsa da, bu kahramanlık bireysel bir varoluş sorunuyla sınırlıdır. Şevçenko'nun isyanı ise bireysel olmaktan henüz ilk şiirlerinden itibaren çıkar; adeta Ukrayna halkının bütünleşmiş bir ruhu gibi konuşur. Bu noktada Şevçenko, Macar çağdaşı Petöfi'ye daha yakındır; fakat Petöfi'nin devrimci romantizmi silah çağrısına, cumhuriyetçi köktencilğe yaslanırken Şevçenko'nunki koşullarının farklılığı dolayısıyla çok daha sabırlı, daha teolojik ve daha millet olma şuuruyla çerçevelenen bir mücadeleyi öne çıkarmaktadır. 1830'dan itibaren Mickiewicz'in Polonya'yı Mesihçi bir millet olarak tahayyül

etmesi, 1840'ların Ukrayna'sını gezip görme fırsatı bulan Şevçenko'da yerini "kefare" fikrine bırakmaktadır. Polonya'nın tıpkı Mesih gibi kendisini feda ederek Avrupa'yı kurtarma misyonu, Ukrayna'da daha içe dönük ve daha kırılgan bir arayışa evrilmiş halde karşımıza çıkar (Gliński, 2024). Bunun yanı sıra Ukrayna'nın "tarihi misyon"dan ziyade, kapanmayan bir "tarihi yarası" vardır. Bu nedenle Şevçenko'nun şiirinin duygusal temeli, halkına tanıklık ve sözcülük edici bir hüviyete sahiptir.

Namık Kemal gibi Osmanlı romantik-milliyetçileriyle karşılaştırıldığında Şevçenko'nun sesi farklı bir düzlemde konumlanır. Kemal'in "Hürriyet Kasidesi" hürriyet idealini evrensel bir ilke olarak tanımlar; vatan toprağına bağlılık, hürriyet sevdası ve zulme karşı meydan okuma temaları bakımından Şevçenko ile duygusal akrabalığa sahiptir, ancak Kemal'in hürriyet tasavvuru kendisinin etno-kültürel olarak hâkim millettten olduğu İmparatorluk düzeni içinde gerçekleşecek bir politik reform projesinin sınırları içinde dolaşmaktadır. Şevçenko ise İmparatorluğun halkları için değil, İmparatorluktan kopup özgürleşmek isteyen Ukrayna halkı ve onun parçası olan etno-kültürel gruplar adına konuşmaktadır. Bu, romantik milliyetçilik çalışmalarında sık vurgulanan merkez-çevre ayırımına güçlü bir örnek sunar: Puşkin'in Rusya'sı merkezdir; Şevçenko'nun Ukrayna'sı ise periferidir ve on dokuzuncu yüzyılın imparatorluklarının içinde mahkûm –ya da hâkim-olmayan– milletlerin (örneğin Çeklerin, Macarların, Ukraynalıların, Norveçlilerin, Rumenlerin) milletleşme sürecini tetikleyen romantik ilhamın kaynağı merkezde değil, periferidedir (Luckyj, 1971).

Şevçenko, halkının acısını betimlemenin yanı sıra, bu acıyı her fırsatta ahlaki ve politik bir uyarıya dönüştürür. Bunu yaparken halkın meseleleri en acımasız çıplaklığı herkesin gözünün önünde dururken bireysel duygusal şiirler yazmayı yeğleyen şairlere çattığı gibi (bkz. "Duygusal İdil Yazanlara" şiiri), hatta onlardan daha açık bir şekilde, feodal Çarlık düzeninin nimetlerinden yararlanan Ukraynalı toprak ağalarını da karşısına alır. "Zenginlere ve Asillere" başlıklı şiirindeki hiddetli hitabet halkın çektiği çileleri bir sınıf muhasebesi, bir toplumsal günah dökümü olarak kayıt altına alır ve menfaat uğruna Ruslarla işbirlikçilik yapanları teşhir eder (Doroshenko, 1936, s.38). Şöyle der Şevçenko (2025, s. 46):

Kardeşlerinizin ruhu umurunuzda değil;
Derdiniz sadece derisinin kendisi.
Onu da sıyrıp almak istersiniz,
Ucuz bir çıkar uğruna üstelik.

Burada şiir, görüldüğü üzere, ritüel bir işlev kazanarak hem günahkarları ve Ukrayna'nın hürriyet davasının hainlerini teşhir eder hem de halkının ruhunu arındırmaya çalışır. Bu arınma daveti Byron'ın maceraperest aristokrat melankolisinde yoktur; Scott'un tarihsel romanslarında yoktur; Puşkin'in lirik destansı zarafetinde yoktur; fakat Şevçenko'da vardır ve bu onun şiirini sadece estetik bir form olmaktan çıkarıp ahlaki bir yapısal özellik haline getirir.

Şevçenko'nun "Sürgün Kadisesi" ve "Bir Sürgün Şiiri" gibi sürgün dönenimin halet-i ruhiyesini yansıtan çarpıcı şiirlerinde vatan, şair için sadece kaybedilmiş mekân değil, Tanrı'nın adaletine bağlanmış metafizik bir yokluk alanına dönüşmektedir. Zaman zaman inancını yitirmeye meyleder gibi olsa da, şair uzaklardan vatanını düşünüp ona kavuşacağı zamanları düşlemeyi sürdürür (Şevçenko, 2025, s. 74).

Karanlık iner tarlalara, ormanlara;
Göğün mavisinden parlak bir yıldız seslenir.
Yaşlar süzülür gözlerimden—
Ey akşam yıldızı!
Ukrayna'da da gördün mü sen şimdi?

Bu kıta vatanın mekânsal olduğu kadar ruhsal bir varlık olduğunu da gösterir. Vatan, geri dönülecek bir yerden çok, geri dönülmediği sürece suçluluk üreten bir etik merkezdir. Bu

nedenle Şevçenko'nun Ukrayna tahayyülü, kültürel milliyetçilik veya vatanseverliklerin hayal etme davetiyle örtüşse de maddi ve manevi çeşitli bakımlardan onu aşar: Ukrayna yalnızca hayal edilmez; ufukta bir kefarete olarak beklenir. Bu eskatolojik boyut, emsallerinden özellikle ayırdır.

Karşılaştırmalı edebiyat teorisi açısından Şevçenko'yu özgün kılan en önemli unsur, Romantizmin duygusal evrenini kolektif bir benlik ya da milli kimlik üzerine kurmasıdır. Wordsworth'ün, Chateaubriand ya da Novalis'in kahramanı bireysel bir trajedinin figürüken, Şevçenko'nun öznesi halkın kendisidir. Mickiewicz, Petöfi, Solomos, Botev, Eminescu gibi Orta ve Doğu Avrupa –hatta Çavçavadze gibi Kafkasların– milli şairleri bu kolektif duygu tipini paylaşırsa da, Şevçenko'nun şiirinin sesi daha çıplak, daha kabuksuz, daha sahicidir (Metreveli, 2019). Bu şairlerin çoğu aristokrat kökenli, eğitilmiş, kültürel elitlerdir; oysa Şevçenko doğrudan doğruya *Ölü Canlar*'dan, yani köle sınıfından gelmektedir. Onun şiiri halkın seviyesine “inerek” değil, bizzat halkın bedeninden konuşur. Dolayısıyla Şevçenko romantik milliyetçi şiirde eşine az rastlanır bir otantiklik taşımaktadır.

Şevçenko'nun dili de bu özgün konumlanışın bir sonucudur. Modern Ukraynacanın poetik standartlarını belirleyen şey yalnızca dilsel veya vokabüler tercihler değil, bu dilin ardındaki bütün bir kültürün vicdani-politik yükünü taşımasıdır. Yaygın kabule göre, on dokuzuncu yüzyıl Rusçasını Puşkin estetikleştirmiştir; Şevçenko ise Ukraynacayı hem diriltmiş, hem yüceltmış hem de radikallemiştir. Çünkü şair Ukraynacayı sadece kamusal iletişim için değil, zulme uğramış bir halkın kimliğinin “diriliş sesi” olarak sivriltilmiş ve elitlerin lisanı olamayacak şekilde yalın, direkt, güçlü bir tonlamayla değerlendirmiştir. Bu yönüyle Şevçenko'nun rolü, Türkçede milli heyecan ideolojisinin öncülerinden Namık Kemal ile Ziya Gökalp'in entelektüel mesaisinin bütünleşik bir türevine benzetilebilir; tabii daha şiirsel, daha metafizik ve daha ıstırap dolu bir türev olmak kaydıyla.

3. Şevçenko'nun estetik-politik ontolojisi: Hafıza, acı ve halkın bedeninde yazılı tarih

Şevçenko'nun poetik evreni, on dokuzuncu yüzyıl politik romantiklerinin çoğu zaman idealleştirici ve yüceltici estetik anlayışından farklı olarak, Ukrayna milli kültürünün yapıtaşlarını yalnızca doğal güzellikler, insani değerler ve tarihsel kahramanlıklarla değil; bir yandan da yoğun dozda acı, aşağılanma, sürgün, kölelik ve yozlaşmışlık tecrübeleriyle birlikte kurmaktadır. Bunun nedeni, Şevçenko'nun esasen milli bir alt-sınıfın –serflerin, köylülerin, dulların, annelerin, hizmetçilerin, yetimlerin– sesi olmasıdır. Romantik milliyetçilik çoğu coğrafyada aristokratik hassasiyetlerin halkı keşfetme sürecinde sıradan insanların yaşamını idealleştiren imgelere yansımasyken, Ukrayna'da tam tersi bir yol izlemiştir: estetik merkez, toplumsal merkezin dip seviyesinde yer alır. Şevçenko bu nedenle sadece milli şair değil, halkın ta kendisidir. Nitekim tam da bu sebeple, yani şairin halkının adeta mütecessim hali olmaklığı sebebiyle, Ukraynalıların bu kadar acı çektiği bir çağda onun şiirinde acı pasif bir psikolojik hâl olarak kalamamıştır; aksine, acı, keder ve ıstırap özgürlüğe uzanan politik bir potansiyel olarak işlevselleşmiştir. “Köle Kadının Rüyası” şiirinde (Şevçenko, 2025, s. 51-52) serf olarak doğup sadece çalışarak ömür tüketen bir kadın, kundaktaki oğlunun yanında yorgunluktan halsiz düşmüş bir şekilde uyku ile uyanıklık arasında geleceğin adalet ve hürriyetini (kendi dünyası nispetinde) hayal ederek uyuklar:

Zavallı kadın
uykuda gülümser oldu;
Uyandı—
evet, bu bir rüyaydı...

(...)

Ve Tanrı nasip etsin
şu gördüğün rüyanın
bir gün gerçek olmasını

Bu dizeler, en yalın halleriyle, Şevçenko'nun poetik anlayışının özünü oluşturmuştur. Hayal edilen özgürlük, gerçekliğin katılığı karşısında yenilmez görünür; fakat bu hayalkırıklığının kendisi bir politik enerjiye dönüşür. Özgürleşme arzusu olarak açığa çıkan bu enerji –1858 tarihli Osmanlı Arazi Kanunnamesi, 1859'dan itibaren Hindistan'da Raiyat yasalarının yürürlüğe girmeye başlaması veya 1863'te ABD'de köleliğin kaldırılması gibi– dünyadaki ve elbette İmparatorluğun farklı bölgelerindeki ekonomik ve politik gelişmelerin de etkisiyle, Rus Çarlığında serflik adı altındaki köleliğin II. Aleksandr tarafından kaldırılmasına yol açacaktır – ne var ki kader Şevçenko'nun bu nihai zafere sevinmesini çok görecektir. Şevçenko, 10 Mart 1861 günü, yani 47. doğumgününden sadece bir gün, Çar Aleksandr'ın serfliği kaldırdığını ilan eden Özgürleştirme Fermanından tam bir hafta sonra vefat edecek ve cenazesini Dostoyevski, Turgenyev, Leskov gibi Çarlığın gadrine uğramış başka edebi dehaler defnedecektir.

Milliyetçilik çalışmalarının öncülerinden Benedict Anderson'ın “hayali cemaat” kavramı Şevçenko'nun millet tahayyülünü açıklamak için bir ölçüde yararlı olsa da, bu yaklaşım Şevçenko'nun poetik evrenindeki acıya dayalı kolektif ontolojiyi kavramakta yetersiz kalır. Anderson'da topluluk, matbuat kültürünün yaygınlaşmasıyla kurulan yatay bir hayalgücü alanıyken (Anderson, 2006, s. 7), Şevçenko'da topluluk, dikey bir acı ve kefarete tarihinin yazılmasıyla oluşur. “Vasiyetim” adlı şiirinde ifadesini bulduğu üzere, özgürlük bir gelecek vaadi değil, tarihsel bir borcun ödenmesi olarak görülmektedir.

Şevçenko'nun sürgün şiirlerinde belirginleşen bir başka boyut da “eksik Tanrı” fikridir. Sürgün şiirlerinde, “On Birinci Mezmur Üzerine” ve bir seri halindeki “Dua” şiirlerinde Tanrı ile kulları arasındaki ilişki, çoğu Romantik Çağ şairinde olanın aksine, bireyin içsel tecrübesine indirgenmez; bu ilişki, yoksulların, düşkünlerin, gariplerin çektiği ıstırapların kozmik-metafizik düzeyde yankılanmalarıdır (Şevçenko, 2025, s. 30).

Ey merhametli Tanrım—
Ne kadar az
iyi insan kaldı yeryüzünde.

Bak, her biri yüreğinde
ötekine tuzak kuruyor.

...

Ve Rab onlara şöyle diyecek:

“Ben bugün kalkacağım—
Zincire vurulmuş halkım için,
Benim o yoksul,
alçakgönüllü kullarım için;
Onları yücelteceğim.
Küçük, dilsiz birer kul olsalar da
Üzerlerine
Kendi Sözümleri muhafız koyacağım.”

...

Senin sözlerin, ey Rab,
ateşte yedi kez arıtılmış
dövülmüş gümüş gibidir.

Ey Tanrım,
kutsal sözlerini
tüm dünyaya saç;
Ki Senin küçük ve yoksul kulların
Dünyada mucizelere
inanabilsin.

Açıktır ki burada Tanrı'ya hitap eden birey olarak bir sanatçı değil, kolektif bir yaradan mustarip kullardır. Şevçenko'ya özgünlük katan olan da budur: sonunda Tanrı tek tek insanların dualarına değil, halkın çilesine, özgürleşmek için ödediği kefarete bakarak hüküm vermelidir. Böylece şiir hem bir dua hem de bir politik manifesto işlevi kazanır.

Bu dönüşüm Şevçenko'nun edebi öncülerinden ve kısmen çağdaşlarından olan Puşkin ve Lermontov'la karşılaştırıldığında daha da belirginleşir. Puşkin'in lirizmi birey merkezlidir; eserlerinde bolca toplumsal adalet vurgusu olsa da, politik kavga onda şiirin iç yarasını belirlemez. Lermontov'un yer yer duyulan isyanı ise aristokrat melankolisinin bir uzantısı hüviyetindedir ve açıkça, bireysel trajedinin yüksek estetik bir dille ifadesidir (Wachtel, 1994). Şevçenko'da ise şiir, bireysel trajedinin halkın topyekûn trajedisine birleştiği, hatta onun içinde önemsizleşip eriyerek yok olduğu bir çember gibidir. Onun "ben"i, halkın "biz"ine açılan bir kapı görevindedir. Bu bakımdan Şevçenko, yalnızca romantik bir şair değil, aynı zamanda çevresindeki insanlardan bir millet inşa edebilmiş büyük bir mimardır.

4. Toplumsal hafızanın mimarı olarak Şevçenko'nun mirası

Şevçenko'nun ölümünden sonra Ukrayna'nın toplumsal hafızasında edinmiş olduğu yer, modern milletlerin kurucu ya da milli şair addettikleri arasında eşine çok az rastlanabilecek ölçüde merkezi bir konumdadır. Onu Puşkin'in Rusya'ya, Solomos'un Yunanistan'a, Petöfi'nin Macaristan'a, Mickiewicz'in Polonya'ya, Namık Kemal'in Osmanlı Türkiye'sine kazandırdığı kültürel enerjiyle kıyaslamak mümkündür; ancak Şevçenko'nun etkisi hem daha derin hem daha karmaşıktır. Bunun, şiirinin geniş sınıfsal tabanı, sürgün deneyiminin kolektif travmaya tercüme edilişi ve dilsel kimliğin yeniden şekillenişindeki rolü olmak üzere, üç temel sebebinden söz edilebilir.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Şevçenko'nun şiiri soylu bir şairin kaleminden çıkarak aristokrat hassasiyetlere veya yalnızca politik-kültürel elitlere hitap etmez; bilakis, köylü sınıfının tarihsel yaralarıyla, toplumsal travmaların sesiyle ve adaletsiz, hürriyetsiz, sefil koşulların etkisiyle konuşur. Örneğin "Keşiş" şiirinde yer verdiği saçları ağarmış Kossakın hem tövbesi hem geçmişini unutamayan hafızası adeta Ukrayna'nın kaderinin küçük bir alegorisi gibidir. Şevçenko, tıpkı Bulgar şair Hristo Botev gibi, halkının acılarını yaşayan bir beden olarak şiirini inşa eder; fakat Botev'in ateşli devrimciliğinden farklı bir şekilde, O acıyı tarihsel, toplumsal ve politik bir tefekküre dönüştürür.

İkincisi, sürgünde geçirdiği uzun yıllar Şevçenko'nun şahsi biyografisinde olduğu kadar Ukrayna tarihinin kolektif bilincinde de kurucu bir iz bırakmıştır. Onun sürgün hikayesi Rus otokrasisinin baskıcı yüzünü göstermekle kalmayıp bir yandan da Ukrayna'nın bölünüp parçalanmışlığını, gururunu ve benliğini kaybetmişliğini, tarihsel sürekliliğinin yarım kalmışlığını sembolize eder (Luckyj, 1971, s. 7-16).

Üçüncüsü, Şevçenko'nun dilsel mirası, modern Ukraynacanın edebi standartlarına ufuk çizmesi ve onun vokabülerini, anlatım tekniklerini, yazım kurallarını belirleyeme konusunda yasa koyucu olacak düzeyde aslidir. Nasıl ki Puşkin 1830'ların Rus elitleri arasında Fransızcanın hâkimiyetine karşı Rusçayı kristalize etmiş ve bir kültür-sanat dili olarak onurlandırmışsa, Şevçenko da Rusçanın kültürel tahakkümüne karşı Ukraynacayı köylülerin sözlü kültüründen beslenerek diriltmiştir (Reid, 1997, s. 77).

Şevçenko'nun önce St. Petersburg'ta olan mezarının, şiirinde vasiyet ettiği üzere, Dnipro'nun kıyısındaki yüksek bir tepeye –bugün "Taras Tepesi" olarak adlandırılmaktadır– taşınması, toplumsal hafızanın mekânsal olarak da kutsallaştırılmasının sembolik bir örneğidir. Ukrayna halkının ezberinde merkezi bir yer edinen "Vasiyet" şiiri, zamanla bir tür seküler ilahiye dönüşmüş, bir milletin kendi kaderiyle kurduğu en içsel toplumsal sözleşmelerden biri olmuştur. Bugün bile Ukrayna milli bilincinde Şevçenko'nun yeri, milliyetçilik çalışmaları literatüründeki "kurucu baba" kavramını aşan bir niteliğe sahiptir; O hem bir kurucu baba, hem bir peygamber hem de kendini feda eden bir kurban-şehittir.

Sonuç: On dokuzuncu yüzyılın peygamberane şairi olarak Şevçenko

Şevçenko'nun vatansever ve halkçı şiiri, romantik milliyetçiliklerin estetik ufkunu hem paylaşmış hem de kendi ülkesiyle sınırlı kalmayacak şekilde dönüştürmüştür. Batı Avrupa Romantizminin temsilcilerinde yoğun şekilde gözlenen coşkulu doğa tasvirlerinin pastoralizmi, soylu bireysel melankoli veya yerel tarihsel nostalji (Berlin, 1999) onun şiirinde bulunmamaktadır; Şevçenko'da bunların yerine acının, köleliğin, sürgünün ve umut ile keder arasında salınan bir halkın vicdanının yankılanması vardır. Bu nedenle O, Romantizmin sadece edebi-felsefi-estetik bir hareket olarak değil, bir halkın acısını tarihe yazma biçimi de olabildiğini izleri yüz elli yılı aşkın süredir silinmeyen ölçüde kanıtlayan bir ruhani lider figürüdür.

Şevçenko'nun Ukrayna edebiyatındaki yeri, milli şair olmaktan çok daha geniştir: o, halkın tarihsel yarasının bedensel hafızasıdır; sömürülenlerin dilini diriltmiş bir kültürel mimardır; sürgünü kolektif travmanın teolojik bir yorumuna dönüştürmüş bir peygamberdir; ve nihayetinde modern Ukrayna'nın hem hafızasında hem politik tahayyülünde kendisini sürekli üreten bir kaynaktır. Bu yüzden Şevçenko romantik milliyetçiliklerin tümü için paradigmatic bir figürdür. Onun şiiri, milliyetçilik teorilerinden etno-sembolist yaklaşımla söyleyecek olursak, milletin sadece politik, toplumsal ve kültürel olarak "inşa edilen" değil, acı çekerek, yas tutarak ve umut ederek "yeniden doğan" bir varlık olduğunu göstermektedir. Şevçenko, Ukrayna'yı var eden cemaati yalnızca hayal etmekle kalmamış, ona bir ruh, bir yara ve bir (bed-)dua vermiştir. Bu yüzden on dokuzuncu yüzyılın "peygamberane vizyoner milli şairi" unvanını kullanmak, söz konusu O olduğunda, yalnızca kültürel bir yakıştırma değil, tarihsel bir zorunluluktur da.

Kaynakça

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Antokhii, M., Darewych, D., Stech, M. R., & Struk, D. H. (2004). Shevchenko, Taras. *Internet Encyclopedia of Ukraine*. Canadian Institute of Ukrainian Studies. (Erişim tarihi 26 Ekim 2025) <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CS%5CH%5CShevchenkoTaras.htm>
- Berlin, I. (1999). *The roots of romanticism*. Princeton University Press.
- Doroshenko, D. (1936). *Taras Shevchenko, the national poet of Ukraine*. Wyrowy Prag.
- Gliński, M. (2024, 24 Eylül). Inventing anti-imperial poetic discourse: Adam Mickiewicz and Taras Shevchenko, with Alexander Pushkin in the Tsar's shadow. *Culture.pl*. (Erişim tarihi 25 Eylül 2024) <https://culture.pl/en/article/inventing-anti-imperial-poetic-discourse-adam-mickiewicz-and-taras-shevchenko-with-alexander-pushkin-in-the-tsars-shadow>
- Grabowicz, G. G. (2014). Taras Shevchenko: The making of the national poet. *Revue des études slaves*, 85(3), 421–439.
- Luckyj, G. S. N. (1971). *Between Gogol' and Ševčenko: Polarity in the literary Ukraine 1798–1847*. Wilhelm Fink Verlag.
- Metreveli T. (2019). Rhyming the National Spirit: A Comparative Inquiry into the Works and Activities of Taras Shevchenko and Ilia Chavchavadze. *Nationalities Papers*, 47(5), 894-912.
- Reid, A. (1997). *Borderlands: A journey through the history of the Ukraine*. Weidenfeld and Nicholson.
- Şevçenko, T. (2025). *Kobzar: Siyasi, toplumsal ve dini şiirler* (çev. Olga Bayraktar). Beyoğlu Kitabevi Yayınları.

- Wachtel, A. (1994). *An obsession with history: Russian writers confront the past*. Stanford University Press.
- Zaitsev, P. (1988). *Taras Shevchenko: A life*. University of Toronto Press.

Çatışma Beyanı: Yazar metne dair hiçbir konuda hiçbir kişi ya da kurumla ihtilaf bulunmadığını beyan eder.